

Žygiai į Prūsiją: apie periferinio reiškinių pažintinę vertę*

Werner Paravicini

Profesorius
Christian-Albrechts-Universität zu Kiel
El. paštas: paravicini@email.uni-kiel.de

Santrauka. Šiame straipsnyje ne tik pristatomi nauji šaltiniai, kurie pabrėžia žygių į Prūsiją (*Preußenreisen*) reikšmę to meto Vakarų Europos diduomenei, bet ir atkreipiamas dėmesys į sunkumus, su kuriais jie susidūrė kelyje, įskaitant susidūrimus su plėšikais, nepalankias gamtos sąlygas ir patekimą į nelaisvę. Šie žygiai išsamiai atskleidžia Europos kilmingųjų gyvenimą: kaip literatūrinių idealų įkvėpti kilmingieji leidosi į ilgas keliones, lankė įvairius dvarus ir dalyvavo puotose drauge su kitais riteriais, o galiausiai, kaip Europos riterija atrado save šiuose žygiuose. Pasakojama, kaip jie, kilę iš labiausiai į vakarus nutolusio Europos kampelio, vykdavo į Rytus, o grįžę stengėsi įprasminti savo keliones (nors ir kokios milžiniškos buvo išlaidos) per atminties vietas. Be to, šiame tyrime gilinamasi į tai, kaip Vokiečių ordinas susidūrė su nauju iššūkiu – siekė naujo legitimumo po Lietuvos ir Žemaitijos krikšto.

Reikšminiai žodžiai: žygiai į Prūsiją, riterija, Vokiečių ordinas.

The March to Prussia: The Informative Value of a Peripheral Phenomenon

Summary. This article not only introduces new sources that underline the importance of the march to Prussia (*Preußenreisen*) for the nobility of Western Europe at the time, but also highlights the challenges they faced along the way, including encounters with marauders, adverse natural conditions and captivity. These campaigns provide a detailed insight into the life of European nobility: how nobles inspired by literary ideals embarked on long journeys, visited various courts and feasted with other knights, and finally how European chivalry conceived itself on these campaigns. The story tells how from the westernmost corner of Europe they travelled to the East and, on their return, tried to make sense of their journeys (despite the enormous expense) through places of memory. In addition, this study explores how the Teutonic Order faced the new challenge of seeking new legitimacy after the baptism of Lithuania and Samogitia.

Keywords: march to Prussia, chivalry, Teutonic Order.

* Šis tekstas, skaitytas 2023 m. birželio 5 d. Vokiečių istorijos instituto Varšuvoje Vilniaus skyriaus ir Vilniaus universiteto kvietimu, iš esmės sutampa su mano šiuo metu spausdinamo veikalą *Die Preußenreisen des europäischen Adels* (čia sutrumpintai PR I, II, III ir t. t.) ketvirtosios dalies pabaigoje pateikta bendra santrauka, todėl daugiausia remiasi šiuo darbu. Dėkoju magnificencijai Rimvydui Petrauskui ne tik už tai, kad suorganizavo pakvietimą ir vedė diskusiją, bet ir už pasiūlymą išversti ir publikuoti šį tekstą *Lietuvos istorijos studijose* ir taip padaryti jį prieinamą labiausiai besidominčiai auditorijai.

Received: 13/07/2023. Accepted: 30/10/2023

Copyright © 2023 Werner Paravicini. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Kas buvo žygiai į Prūsiją (*Preußenreisen*)? Europos kilmingųjų dalyvavimas Šimtamečiame kare tarp Vokiečių ordino ir Lietuvos, kuris apėmė visą XIV a. ir baigėsi 1410 m. Lenkijos ir Lietuvos pergale. Europos riterija entuziastingai dalyvavo šioje kovoje. Vienas anglų tyrėjas netgi teigė, kad jo tautiečiams Lietuva buvo trečiasis frontas, greta Prancūzijos ir Škotijos¹. XIV a. Vokiečių ordinas su pagonimis lietuviais ketino susidoroti taip pat, kaip su pagonimis prūsais XIII a.

Nauji šaltiniai

Mums šis šimtmečio skirtumas yra svarbus, nes dabar turime ne tik Vokiečių ordino, kurio nuostabą kelianti laiškų ir nuorašų tradicija prasideda tik XIV a. pabaigoje, bet ir pačių žygių į Prūsiją dalyvių dokumentus ir sąskaitas. Kelionių sąskaitų knygos išlikusios ne tik iš vokiškų kraštų ar Prancūzijos, bet ir iš Nyderlandų ir Anglijos, datuojamų jau 1336–1337 m., Derby grafo, jaunojo Henriko IV, 1390 m. pradžios, ir tokios tradicijos kulminacija, Gaudos ir Šionhovo pono, Jono iš Blua (*Jean de Châtillon*) grafų giminės, kuris keliavo 1362–1363 m. ir 1367–1368 m. Pastarosios pateikia didžiausią vaizdingų detalių lobį ir, kitaip nei Derby ir Olandijos-Heno grafų sąskaitų knygos, vis dar nepublikuotos². Be to, yra kronikininkų pasakojimai, Ordino viduje ir už jo ribų³, plačiai išsibarsčiusių daugelyje šalių pavienių dokumentų⁴ ir, gana netikėtai, dviejų heroldų herbynai: anoniminio, kurio herbynas buvo pavadintas „Bellenville“ pagal vėlesnį savininką, ir „Gelre“ arba Gelderno heroldo herbynas, abu olandiški iš XIV a. „Bellenville“ randamos ištisos žygeivių į Prūsiją herbų serijos, o „Gelre“ atpažįstamas tik vienas, bet greta to yra herbų eilėraščiai (*Wappengedichte*), kurie šlovina mūsų žygiuotojus ir supažindina mus su jų pasauliu, kuriame garbė buvo aukščiausias gėris. Austrų poetas Peteris Zuchenvirtas (*Peter Suchenwirt*) taip pat yra parašęs tokias eiles ir pateikia mums kitus žygeivius į Prūsiją, tik šįkart iš aukštutinės Vokietijos, kitus, bet tokius pačius⁵. Taigi esame gerai informuoti, o naujų šaltinių vis dar atsiranda.

Kelias per Europą

Žygių į Prūsiją dalyviai atvykdavo iš visos Europos ir keliavo per visą Europą, kad laiku pasiektų Karaliaučių – tikrųjų karo žygių pradžios tašką. Būtinai laiku, nes žiemos ir vasaros reizams Ordinas turėjo įprastą metą, skirtą Marijai – Švč. Mergelės Marijos Įves-

¹ T. Guard, 2013, p. 3, žr. PR III, 2020, p. 362, išn. 1699.

² Žr. PR I, 1989, p. 18, kartu su 1 lentele. Be kita ko, dalyvių sąrašai ir itinerarijai pridėti būsimajame penktame tome. Taip pat žr. W. Paravicini, Mit Jean de Blois unterwegs nach Preußen (*jteiktas spaudai*).

³ Žr. PR I, 1989, p. 14; PR V (*ruošiamas*), dok. 26–34.

⁴ Dauguma jų pateikta būsimame penktame tome, dok. 35–92 ir 94.

⁵ Žr. PR III, 2020, p. 291–330 ir 364–397 (Gelre), 397–400 (Bellenville), 336–363 (Suchenwirt), ir Bellenville'io žygių į Prūsiją dalyvių sąrašas būsimame penktame tome, dok. 11. A. Мартынюк, 2019, p. 203–283, įtaria, kad Zuchenvirtas buvo Šv. Jurgio ordino (tariamai skirtas žygiams į Prūsiją) heroldas ir deklamavo eiles Austrijos susivienijimo nariams (plg. Ritterorden und Adelsgesellschaften 1991, Nr. 3, S. 51–57. von Holger Kreuse); jis pateikia gerų argumentų, bet trūksta įrodymų.

dinimo (vasario 2 d.) ir Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (rugpjūčio 15 d.) dienas⁶. Anglai ir škotai daugiausia keliavo jūra, o prancūzai ir olandai – sausuma, tačiau kelionių į priekį ir atgal maršrutai taip pat skyrėsi⁷. Kelionių sąskaitos leidžia sudaryti dienos tikslumo itinerariumus, nes jose minimos vietos, kur būdavo valgoma ir kur apsistojama nakčiai. Iš jų matyti, kad žygeiviai per dieną įveikdavo nuo 30 iki 60 km⁸, tai priklausė nuo jų poreikių ir vietovės sąlygų, kartkartėmis pailsėdavo, tausodami žirgus, ir pasirinkdavo maršrutus, kurie apie 1390 m. vadinamajame „Brugės itinerariume“ užrašyti kaip Hanzos pirklių maršrutai⁹. Šie ėjo per Masą ir Reiną, Vėzerį ir Elbę, Oderį (esant tvirtam ledui) ir Vyslą, per tiltus ir keltus, dažniausiai Baltijos jūros pakrante, bet vėliau, kai Lenkijos karalius užkirto kelią priešiškam Ordinui, buvo vykstama iš pietų per Niurnbergą, Vroclavą, Prahą ir Torunę arba per Naująją Marką (Noimarką), kuri buvo įkeista Ordinui¹⁰. Reizuose niekada netrūko pavojų¹¹. Vestfalija buvo žinoma kaip plėšikų kraštas, kaip 1350 m. pradžioje savo kailiu patyrė Lankasterio kunigaikštis Henrikas¹². Nuo 1380-ųjų pabaigos Pomeranija, susivienijusi su Lenkija, taip pat liūdnei pagarsėjo savo plėšikais. Ten vietos didikai net užpuolė Gelderno kunigaikštį, kurį didysis magistras išvadavo jėga, bet vėliau patyrė, kad išvestas kunigaikštis nelaisvėje davė garbės žodį ir jo laikysis, ir taip įsisiautėjo, kad jį teko sugražinti atgal¹³.

Panašus likimas 1403 m. ištiko *junkerį* iš Gistelio, kilusį iš garsios Flandrijos giminės. Dėl Burgundijos kunigaikščio, Flandrijos grafo, protesto akcijos laiškais, kurių dalis išliko Liuneburge, jis buvo paleistas su visa savo gana gausia kelionės palyda mainais už priesaiką nekerštauti. Įspūdingas dokumento egzempliorius saugomas Pomeranijos valstybiniame archyve Greifswalde, o antrasis egzempliorius – Štralzundo miesto archyve¹⁴. Gana dažni incidentai buvo virtuvės gaisrai, už kuriuos šeiminkui reikėjo atlyginti nuostolius, arba miesto gaisras, už kurį, žinoma, buvo atsakingi svetimšaliai. Būtent todėl 1354 m. Narbonos vikontui teko išsipirkti savo laisvę Bergene prie Liuneburgo¹⁵.

Tuo pačiu metu žygeiviai į Prūsiją savo kelionę išnaudojo aplankyti kitus dvarus, kur jie būdavo iškilmingai priimami. Ten jie kviesdavo damas šokti, kaip tai darydavo Prūsijos miestuose, pavyzdžiui, Karaliaučiaus ir Torunės vad. „Artūro dvaruose“ (*Artushöfen*). Apie tai kalba kelionių sąskaitos¹⁶, tačiau taip pat ir Savoijos kronika, kurioje pasakojama apie 1374–1375 m.¹⁷ Kituose dvaruose ir Prūsijoje susitikdavo skirtingos žygiuotojų į Prūsiją grupės, kurios švėsdavo kartu, jei jie nebūdavo priešiškos pusės šalininkai. Dėl šios priežasties Šimtmetis karas dėl Prancūzijos karūnos turėjo pasekmių iki pat Prūsijos.

⁶ Žr. PR IV (*įteiktas spaudai*), lentelė 167, § 42.

⁷ PR I, 1989, S. 192–197 ir 233; 197–214 su įvairių maršrutų lentelėmis.

⁸ PR I, 1989, p. 257–264.

⁹ PR I, 1989, lentelės 27–29, 31–35; p. 203–213.

¹⁰ PR I, 1989, p. 242–245, 252.

¹¹ PR I, 1989, p. 233–256: „Die Gefahren des Weges“.

¹² PR I, 1989, p. 129–237.

¹³ PR I, 1989, p. 60–66, 245–252.

¹⁴ PR I, 1989, p. 254–255. Dokumentas bus įtrauktas kaip Nr. 106 (5) į papildomą šeštą PR tomą.

¹⁵ PR I, 1989, p. 226 kartu su išn. 273; p. 234 su išn. 355; PR V (*ruošiamas*), dok. 96.

¹⁶ PR I, 1989, p. 226 su išn. 14, p. 231, 265, 299 su išn. 307.

¹⁷ Žr. PR III, 2020, p. 598–605; PR V (*ruošiamas*), dok. 28; Paravicini, Un passage (*atiduota spaudai*).

Kelionė jūra, ypač vėlyvą rudenį, buvo pavojinga. Derbio grafas pavojų išvengė, tačiau valonas iš Flamidijos Žilberas de Lanua netikėtai atsidūrė Norvegijos pakrantėje, o Glosterio kunigaikštis, išplaukęs jūra su išpūdinga ginkluote, prašmatniausia, kiek mums yra žinoma, privalėjo 1391 m. rudenį dėl audros savo kelionę, didžiam savo nusivylimui, nutraukti¹⁸.

Iš principo aukšto rango reizų dalyvis keliaudavo ne kaip piligrimas, su aštutine ir pelenais, bet taip, kaip buvo įpratęs – prabangoje, su muzikantais ir heroldais bei iš anksto pasirūpintu vynu. Puotos vykdavo net priešų žemėse¹⁹. Todėl prieš vertinant visada reikia turėti omenyje tokį jų elgesį.

Karaliaučius – Europos diduomenės susitikimo vieta

Kaip tokioms aukštos kilmės ponai praleisdavo laiką? Blua ir Derbio grafių sąskaitose esančios lošimų skolos rodo vieną laiko praleidimo būdą²⁰, kitas – medžioklę²¹, trečias – pokyliai su vis kitomis žmonių grupėmis: vokiečiais iš aukštutinių ir žemutinių žemių, *nappeltarais*, t. y. italais iš Neapolio karalystės, Ordino broliais, bet tik su tais, kurie buvo grafių ir kunigaikštiškos kilmės²². Jono de Blua išdininkas į 1368–1369 m. sąskaitų knygas įtraukė ir „svečių“ sąrašą, kuris nepaprastai naudingas mūsų asmenybių istorijai²³. Kiti ponai bus atsakę į pakvietimus²⁴, tad galima manyti, kad būta gyvybingo bendravimo. Tačiau nieko panašaus negalima rasti Vokiečių ordino kronikose²⁵. Be abejo, žmonės dalyvavo pamaldose katedroje ar kitose Karaliaučiaus bažnyčiose, taip pat įsipareigojo atlikti mažąją piligrimystę Karaliaučiaus ar aplink jį esančiose bažnyčiose ir koplyčiose: Šv. Jurgio, kuri yra išnykusi, Judyčių (dab. Mendelejevas) ir Arnavos (dab. Rodniki)²⁶. Judyčių ir Arnavos bažnyčios išliko, tačiau pirmoji dabar yra stačiatikių cerkvė ir jos interjeras pakitęs – senosios freskos uždengtos ar net sunaikintos. Arnavoje freskos išsaugotos tik paskutinę akimirką, padedant Vokietijos fondui, tiesa, jos nebuvo heraldinės. Ordinas ne taip palankiai vertino „svečių“ ginčus tarpusavyje²⁷ ir, ko neįmanoma nepastebėti, rietenas tarp Šimtamečio karo šalių: čia anglai, ten prancūzai ir škotai su savo šalininkais (tarp kurių buvo ir Jonas de Blua). Kadangi nuo 1378 m. egzistavo Didžioji schizma, o oponentai palaikė skirtingą popiežių – Romos ar Avinjono, – tvyrojo įtempta atmosfera, kuri jau 1363 m. privedė, viena vertus, prie formalios taikos sutarties tarp Herefordo grafo Hamfrio

¹⁸ PR I, 1989, p. 134, 196 su išn. 55, p. 234.

¹⁹ PR I, 1989, p. 233; PR III, 2020, S. 73–76 (Ph. de Mézières).

²⁰ PR I, 1989, p. 296–299. Į žaidimą kauliukais kaip dvarišką pramogą žr. Paravicini, *Eine Begegnung in Brüssel (atiduota spaudai)*.

²¹ PR I, 1989, p. 300–303.

²² PR I, 1989, p. 272–345, apie grafus ir kunigaikščius, p. 293 lentelė 45 (1369). Hierarchija egzistavo ir Ordino konvente, kur buvo skirstoma į tarnų, „gerųjų žmonių“ Gutmann (tikriausiai riteriams ir knechtams), jaunųjų ponų ir ponų stalus, žr. Z. H. Nowak, 1995/2011, p. 141.

²³ PR V (*ruošiamas*), dok. 5 pradžioje, Nr. 62–106.

²⁴ PR I, 1989, p. 290, išn. 243.

²⁵ G. Vercamer į tai atkreipė dėmesį (*atiduota spaudai*): tai neatitiko Ordino įvaizdžio.

²⁶ PR I, 1989, p. 299, 305–309. Apie „holy landscapes“ Prūsijoje žr. G. Leighton, 2022, p. 55, 59, 119, 142, 153 su iliustracija Nr. 20 su Judyčiais ir Arnava.

²⁷ PR I, 1989, p. 303.

de Bohuno ir Jono de Blua, kurios pėdsakų galima aptikti Lankasterio archyve, kita vertus, privedė prie vieno škotų didikų iš Daglasų giminės mirties 1391 m.²⁸

Karaliaučiaus ekonominę stiprybę rodo jo sugebėjimas patenkinti aukščiausiųjų didikų poreikius. Kaip visada smuklininkai, pas kuriuos kilmingieji svetimšaliai apsistodavo (niekadose Ordino maršalo pilyje-būstinėje), nuolat tarpininkaudavo: jie žinojo, į ką kreiptis, galbūt mokėjo kelias kalbas, bet taip pat turėjo vertėjų ir žmonių, kuriuos būtų galima apibūdinti kaip ryšių palaikytojus, esančius tiek Ordino viduje, tiek už jo ribų. Puikus tokio tipo pavyzdys buvo Kelno miesto didikas Rutgeris Raitzas²⁹. Žiemą jis tarnaudavo reizų dalyviams, kuriuos jis pasitikdavo Prūsijoje, kartais ir Vakaruose, o vasarą tarnaudavo prancūzų pusėje vakarų fronte, kol 1369 m. žuvo mūšyje netoli Kalė. „Gelre“ galima rasti jam dedikuotas eiles, kuriose paminėta net tik jo mirties data, bet ir tai, kad jis Prūsijoje buvo trisdešimt du kartus, Livonijoje tris ir Šventojoje Žemėje du kart, iš kurių vieną kartą savo lėšomis. Jis minimas penkiose kelionių sąskaitų knygose ir jis taip pat buvo 1363 m. taikos derybininkas. Jis puikiai suprato savo vertę, galiausiai privertęs Joną de Blua jam sumokėti dvigubai didesnę algą nei buvo sutarta iš pradžių.

Link Lietuvos

Sąskaitos pateikia vertingų detalių apie karinių žygių planavimą, ekipuotę ir jų vykdymą. Visų pirma reikėjo daug apsipirkti ir pasiruosti – herbų dailininkai gamino daugybę vėliavų, kurias aukštieji ponai pasiimdavo, kad jomis papuoštų savo palapines³⁰. Viename iš „Bellenville“ epizodų yra net dviejų brolių lietuvių, perėjusių į kitą pusę ir dabar tarnaujančių Ordinui, herbai³¹. „Svečiams“, kaip atskirai suorganizuotam daliniui, kariuomenėje buvo atskiros vėliavos – šv. Jurgio vėliava (skirta Imperijos atstovams, dideliame anglų nepasitenkinimui) ir Marijos vėliava (skirta visiems kitiems). Jos taip pat minimos ar atvaizduojamos herbų eilėse ir herbynuose³². „Svečiai“ vykdavo kupini troškimo kuo greičiau kovoti prieš „netikėlius“, neturėdami supratimo apie kartais sudėtingą Prūsijos ir Lietuvos santykių painiavą. Taip jie dažnai pastatydavo Ordiną, kuriam tokia nemokama pagalba visada buvo laukiama, į nepatogią padėtį, tačiau jis žinodavo, kaip išvengti skubėjimo, kai tam buvo tinkama proga³³. Vienoje iš Peterio Zuchenvirto poemų, „Apie hercogo Albrechto riterystę“, kurioje aprašomas 1377 m. Austrijos hercogo Albrechto III žygis į Prūsiją ir kuri iki šių dienų suformavo jo įvaizdį, net neslepianč parodoma, kaip vaizduotėje priešas paverčiamas gyvuliu, o vėliau – ir tikrovėje, aprašoma, kaip neįspėti vestuvinininkai buvo sukapti į gabalus³⁴. Vasaros reizai buvo daugiausia „statybiniai“,

²⁸ PR I, 1989, p. 313–315; W. Paravicini, 2019; dokumentas taip pat bus įtrauktas į būsimą papildomą tomą, PR VI.

²⁹ PR III, 2020, p. 306–310, su tolesnėmis nuorodomis.

³⁰ PR II, 1995, p. 68–75, su lentele Nr. 52; p. 122–126 su lentele Nr. 57.

³¹ Tomas ir Hansas Survilos, žr. PR IV (*atiduota spaudai*), išn. 1968.

³² PR II, 1995, p. 139–152.

³³ PR II, 1995, p. 152–162.

³⁴ PR II, 1995, p. 95–99. St. Vander Elst, 2011, p. 323 teisingai įžvelgė moterų, vyrų ir gyvulių vietas Zuchenvirto pasakojime, tačiau už literatūrinio spalvingumo nepastebėjo socialinių ir ekonominių kilmingųjų egzistencijos sąlygų XIV a.; taip pat D. F. Tinsley, 1991.

o žiemos reizai leido nuolat siaubti priešo teritoriją ir pavergti paimtus į nelaisvę vyrus (kurie dažnai būdavo išžudomi), moteris ir vaikus tiek iš vienos, tiek iš kitos pusės³⁵.

Ragainė (dab. Nemanas), paskutinė stotelė prieš prasidedant priešo teritorijai, rodo, koks stiprus buvo šis Nemuno forpostas, į kurį pirmiausia reikėjo prasiskinti kelią per įvairiausių miškus. Vasarą, bent jau „karo svečiai“, plaukdavo laivais aukštyn Nemunu, kurio aukštupyje buvo statomos medinės pilys, kurių pylimai dar ir šiandien matomi, tačiau jos paprastai išstovėdavo tik kelias savaites, kol lietuviai jas vėl užimdavo. Arčiausiai sėkmės Ordinas buvo 1390 m., kai jam su energinga Derbio grafo pagalba pavyko užimti vieną iš trijų Vilniaus pilių – Kreivąją pilį. Derbio grafo kelionių sąskaitos netgi mini atlygį vienam iš jo vyrų, kuris pirmasis užkopė pilies siena³⁶. Tačiau kitos pilys atsilaukė ir Ordino kariuomenei teko vėl pasitraukti³⁷. Iš Derbio grafo, kuris daug laiko praleido egzilyje ir po 1391 m. „vasaros reizo“ ilgai ir veltui laukęs 1391–1392 m. „žiemos reizo“ pradžios, pirma Karaliaučiuje, paskui patogesniame Gdanske, išdininko sąskaitų taip pat galime nemažai sužinoti apie sąlygas šiuose miestuose.

Iš Prūsijos reizų istorijos, kaipgi kitaip, galima daug ko atrasti Lietuvos, taip pat Lenkijos istorijai, kartais visai smulkiais klausimais. Antai lenkų istorikas Tomaszas Jurekas iš Poznanės atkreipė mano dėmesį į tai, kad Noištatas („Neustadt“) tarp Kališo ir Kolino, kuriame Jonas de Blua grįždamas atgal dukart (1363 ir 1369 m.) sustojo, yra seniausias „Reichvaldės“ (dab. Rychwał) miesto egzistavimo įrodymas³⁸.

Mokėjimų operacijos Hanzos regione

Kelionių sąskaitos leidžia sužinoti apie šių žygių finansavimą – iki šiol šis aspektas buvo gana menkai nagrinėtas³⁹. Natūralu, kad „garbės kalbose“ apie tai neužsimenama nė žodžiu; pinigai jose retai kada minimi, nebent siekiant sumenkinti jų svarbą. Tačiau kiekviena kelionė į Prūsiją brangiai kainuodavo, ypač jei buvo vykstama savo lėšomis. Juk reikėjo susimokėti ne tik už vargiai mažesnę tarnų skaičių, bet ir už specialiai karo žygiui pasamdytus žmones, kuriems buvo mokama pagal Europoje standartinį tarifą – 18 guldenų už šalmą ir mėnesį, o kartais net šiek tiek daugiau, galbūt siekiant kompensuoti nedidelę grobio tikimybę⁴⁰. Tokiam turtingam sūnui kaip Derbio grafas nereikėjo dėl to nerimauti, nes tėvas jam skyrė pakankamai lėšų. Kitiems tekdavo verstis kitais būdais ir laukti, ypač tada, kai ilgai laukta ekspedicija būdavo atšaukta. Kai kurie užbaigdavo savo viešnagę ir grįždavo atgal. Šiuo atveju ar net ir daug anksčiau pinigų tekdavo skolintis. Todėl susidaro įspūdis, kad pinigų būdavo pasiimama tiek, kad pakaktų pasiekti Gdanską arba Torunę. Grynieji pinigai vis dar vyravo, jie buvo laikomi sunkiuose odiniuose

³⁵ Apie šiuos du tipus žr. PR II, 1995, p. 56–59, 59–64.

³⁶ PR II, 1995, p. 154 su išn. 734.

³⁷ PR I, 1989, p. 134; II, 1995, p. 59, 153f.; PR IV (*atiduota spaudai*) skyrius 3 b (2), ir lentelė, Nr. 153 § 6, lentelė, Nr. 163 § 22–25 ir lentelė Nr. 164 § 16.

³⁸ PR I, 1989, lentelė, Nr. 32, p. 210.

³⁹ PR II, 1995, p. 163–318.

⁴⁰ PR III, 2020, p. 490–508.

kreipėliuose, kurie galėjo tapti lengvu taikiniu plėšikams⁴¹. Man neteko susidurti su jokiais kredito raštais, siunčiamais į Prūsiją, tačiau mačiau daugybę skolarasčių iš Prūsijos, kuriuose žygeiviai pasižadėjo grąžinti pasiskolintas pinigų sumas tam tikru terminu, dažniausiai Briugėje, bet taip pat ir kitur⁴². Juose taip pat pasirodo laiduotojai, paprastai kiti žygeiviai, šitaip sužinome jų vardus. Kreditoriai dažniausiai būdavo Hanzos sąjungos pirkliai iš Torunės, Elbingo, Gdansko, Marienburgo, Karaliaučiaus, kurie turėjo prekybos partnerių Briugėje, to meto Šiaurės Europos prekybos ir finansų centre⁴³. Pavieniais atvejais galime netgi rekonstruoti finansinį ciklą nuo paskolos iki jos grąžinimo Briugės pinigų keitėjui-bankininkui, kurio knygos išliko tik todėl, kad po kelerių metų jis bankrutavo ir jo apskaitos tapo svarbios teismams⁴⁴. Įvertinus tai, kad žygių į Prūsiją klestėjimo laikotarpiu pinigų vienu metu reikėjo keliems šimtams ponų ir didikų, galima numanyti didžiulį kreditų paketą, turėjusį didelę reikšmę finansiniams sandoriams tarp Baltijos ir Šiaurės jūrų ir gerokai palengvinusį pirkimus Vakaruose⁴⁵, žinoma, su sąlyga, kad tie kreditai būdavo grąžinami.

Pasižadėjimai riteriška garbe ir reguliariai aptinkamas įsipareigojimas pavėlavus sumokėti tapti vadinamuoju *obstadium* (įkaitu – vert. past.), t. y. savo lėšomis atvykti (tai galiojo ir laiduotojams) pas smuklininką į sutartą vietą⁴⁶ – visa tai netrukdė, kad net po kelių dešimtmečių Ordino sąskaitų knygoje užrašomos skolos žmonių, kurių net neįtartume, pavyzdžiui, Jonas Busiko (*Jean le Meingre*), kuris užsakytoje biografijoje šlovinamas kaip tobulas riteris, ir literatūrinio pomirtinio gyvenimo susilaukęs *Jean de Saintre*. Jonas de Blua kaip laiduotojas iš tikrųjų sumokėjo už vieną Overnės poną, o Prūsijos pirkliai nuvyko iki pat Akvitanijos, kad priverstų Perigordo poną susimokėti, bet veltui⁴⁷.

Vakarai susipažįsta su Rytai

Kartu su Narbonos vikontu iš piečiausio Langedoko jau skambėjo prancūziškas vardas. Galime pridėti Rošešua vikontą iš Puatjė, iš Overnė – de La Turo d'Olliergues, iš Gaskonijos – Folką d'Archiac⁴⁸. Per žygius į Prūsiją Europos Pietvakariai atrado Šiaurės rytus: Fua grafas ir Bearno ponas Gastonas Fébas išsiruošė į žygį 1357–1358 m. žiemą, jis savo vėlesnėje medžioklės knygoje rašė apie šiaurės elnius, kurių jo gimtuose Pirėnų kalnuose visai nebuvo⁴⁹. Namiūro prie Maso grafai, uolūs žygeiviai į Prūsiją, ištekino savo dukterį už Norvegijos ir Švedijos karaliaus, o jų broliai kurį laiką net tarnavo Švedijoje, kol jų

⁴¹ PR III, 2020, p. 202–206, 219–226.

⁴² Siehe PR III, 2020, p. 248–251. Surinkta PR V (*ruošiamas*), dok. 35ff. Priedai būsimame PR VI.

⁴³ PR II, 1995, p. 226–238, 251f., 279–299.

⁴⁴ PR II, 1995, p. 289–292 ir lentelės Nr. 101 bei Nr. 102.

⁴⁵ PR II, 1995, p. 310–318.

⁴⁶ PR II, 1995, p. 253–255, 259–262.

⁴⁷ PR II, 1995, p. 285–292, 299–310.

⁴⁸ PR II, 1995, p. 302f. (*Rochechouart*), p. 303f. (*la Tour d'Olliergues*); p. 289–292, 304–310 ir III, 2020, p. 427–530 (*d'Archiac*).

⁴⁹ PR I, 1989, p. 232f.; PR II p. 179 su išn. 40, p. 199f. su išn. 138, p. 279 su išn. 533; PR III, 2020, p. 100 išn. 342, p. 211 lentelė 111 Nr. 6; W. Paravicini, 2008/2012; būsimame PR V, dok. 55.

algos tapo per menkos⁵⁰. Gijomas de Mašo lydėjo Čekijos karalių Joną į Prūsiją ir be didelio susižavėjimo apie tai pasakojo⁵¹. Kipro karaliaus kancleris, nenuilstantis kryžiaus žygių entuziastas, prancūzas Pilypas de Mezjeras keliavo į Prūsiją pritraukti pagalbos savo ponui, tačiau jam buvo pasakyta, kad kryžiaus žygis jau buvo prie namų slenksčio. Vis dėlto savo darbuose jis liaupsino Vokiečių ordino brolių būdą ir veiklą⁵². Dar vėliau atvyko Žiliberas de Lanua iš Lilio burggrafystės Flandrijoje, 1413–1414 m. turėjęs konstatuoti, kad su Ordinu žygiavo visai ne prieš pagonis, o prieš krikščionis Pomeranijoje. Žiliberas laiką išnaudojo apžiūrėdamas Lietuvos dvarą ir Baltijos kraštą iki pat Pskovo ir Naugardo ir buvo labai nustebęs, kad Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto Trakų pilis buvo panaši į jo tėvynės įtvirtinimus, t. y. buvo pastatyta iš raudonų plytų (ant akmeninio pamato), maždaug kaip po dviejų kartų, Pikardijos ir Normandijos pasienyje, pastatyta Rambureso pilis. Jis paliko savo kelionės užrašus, kurie pirmą kartą buvo paskelbti 1844 m. ir vis dar laukia kritinio komentuoto leidimo⁵³.

Be kita ko, dalyvavimas žygiuose į Prūsiją buvo glaudžiai susijęs su Vakaruose vykstančiais karo įvykiais. Visuotinai buvo suprantama, kad, prieš ryžtantis tokiam ilgam išvykimui, namuose turėjo įsigalioji taika. Kai pagaliau 1356 m. ginklai šiauriniame Anglijos pasienyje kuriam laikui nutilo, Prūsijoje pasirodė pirmieji škotai. Šimtamečio karo etapai buvo juntami ir Prūsijoje – laikotarpis po 1360 m. Bretinji-Šartro (*Brétigny-Chartres*) taikos sutarties iki 1369 m., kai vėl įsiplieskė karas, ženklino ilgiausią anglų ir prancūzų dalyvavimo reizuose laikotarpį, kaip ir paliaubų epocha nuo 1389 m.⁵⁴

Ordino ir kilmingųjų tarptautiškumas

Vokiečių ordinas, palyginti su XIV a. pradžioje sunaikintais tamplieriais ir juos pakeitusiai joanitais, nors aiškiai vokiškas⁵⁵, išliko kilmingas ir aristokratiškas, o dėl savo plačiai išsibarsčiusių valdų, bet dar labiau dėl XIV a. žygių į Prūsiją buvo ganėtinai tarptautiškasis. Tiesa, Škotijoje ir Anglijoje jis apskritai neturėjo jokių valdų, Prancūzijoje – nedaug, o smulkios valdos Italijoje ir Ispanijoje Prūsijai kėlė daugiau rūpesčių nei suteikė pagalbos. Tačiau užtenka paskaityti Jono de Blua kelionių sąskaitas arba panagriniėti „Bellenville“ herbyną, kad suprastume Ordino tarptautiškumą. Herbyne, kaip ir anksčiau ant Karaliaučiaus katedros sienų, kartu sumaišyti pavaizduoti aukštutiniai ir žemutiniai vokiečiai, vokiškai ir prancūziškai kalbantys olandai, lotaringai, anglai ir škotai, prancūzai ir italai ir net lenkai formuoja herbų grupes, kurių sudarymo principai vis dėlto mums

⁵⁰ PR I, 1989, p. 73–77 su lentele Nr. 6; W. Paravicini, 1991/2007; *Idem*, Robert de Namur (*atiduota spaudai*).

⁵¹ PR III, 2020, p. 62–68; PR V (*ruošiamas*), dok. 26.

⁵² PR III, 2020, p. 68–98; PR V (*ruošiamas*), dok. 27.

⁵³ PR V (*ruošiamas*), dok. 20 ir 21. Pirmą kartą išleido J. Lelewel 1844, vėliau – SRP III, 1866, p. 443–452; geresnis – Ch. Potvin, 1878, p. 20–49 ir 51–55. Rengiamas naujas Jaroslav Svátek (Praha) leidimas. – Trakų pilį taip pat puošė (Bizantijos paveikta) tapyba, kurios pėdsakų dar buvo išlikę XIX a., žr. G. Mickūnaitė, 2006, p. 52–62, ir jos pateiktas iliustracijas.

⁵⁴ Žiūrėti katalogą PR III, 2020, lentelė, Nr. 134, p. 482–487.

⁵⁵ Žr. PR IV (*atiduota spaudai*), skyrius 4 e (3) (*deutsch*), išn. 1835 (*adlig*).

lieka paslaptimi⁵⁶. Ar tai buvo atskiros vėliavos, reizų bendražygiai⁵⁷, ar „garbės stalo“ nariai? Kartu su kilmingaisiais vykdavo ir jų personalas, bet kartais šie atvykdavo ir savarankiškai. Ordino žemė ir vis labiau sekuliarėjantis didžiojo magistro dvaras⁵⁸ tapo tikslu Europos heroldų ir muzikantų, kurių nemažai žinome iš 1399–1409 m. išlikusios unikalios didžiojo magistro izdo sąskaitų knygos, vadinamos *Treßlerbuch*, tačiau jie pasirodydavo visoje Europoje, kai jiems (kaip ir jų ponams) būdavo įteikiamos dovanos, kai jie išvykdavo į Prūsiją ar grįždavo iš ten namo⁵⁹. Ši savybė neišnyko kartu su žygiais į Prūsiją, bet išliko kaip didžiojo magistro kunigaikštiskos padėties prisiminimas ir pasekmė⁶⁰. Nacionalistinis Ordino kaip vokiškumo gynėjo Rytuose įvaizdis pasirodė esąs klaidingas, bent jau iki XIV a. pabaigos; tik XV a. „vokiškumo“ argumentas įgijo tam tikrą reikšmę Ordine ir už jo ribų⁶¹.

Ryšių palaikymas ir propaganda

Ordinas pats ėmėsi veiksmų, kad liktų geroje kunigaikščių ir ponų atmintyje. Ryšiai buvo puoselėjami keliais būdais⁶². Sėkmingi karo žygiai buvo aprašomi laiškuose, siunčiamuose kurijai ir daugeliui dvarų⁶³. Svarbu pažymėti, kad Ordinas turėjo nuolatinį atstovą popiežiaus kurijoje, dvasininką ir išsilavinusį asmenį – generalinį prokuratorių⁶⁴, o į Vengrijos, Čekijos ir Vokietijos dvarus buvo siunčiamos tik *ad hoc* pasiuntinybės. Naujienų buvo laukiama daug kur, kad ir Pietų Italijoje. Pirmasis po Neapolio karaliaus žmogus ten Raimondas del Balzo Orsinis 1403 m., t. y. jau žygių į Prūsiją saulėlydyje, kreipėsi į Ordino prokuratorių ir paprašė jo pateikti žinių apie žygius į Lietuvą, kuriuos jis taip mielai prisiminė⁶⁵. Tiek kiti dvasiniai ordinai, tiek Vokiečių ordinas steigė brolijas ir maldos bendruomenes, apie kurių narius, deja, nėra sistemingų duomenų. Vienas jų buvo Pfalco grafas, pripažintas Ordino rėmėjas⁶⁶. Reklamą Vakaruose galėjo daryti ir ten veikiantys didžiojo magistro sūnėnai, antai kronikininkas Fruasaras (*Froissart*) mini samdinių vadą *Werry l'Allemand* Prancūzijoje, kuris iš tiesų buvo Vinrichas iš Fišenicho (*Winrich von Fischenich*), didžiojo magistro Vinricho Kniprodeš giminaitis⁶⁷.

Įspūdinga buvo Ordino dovanų politika⁶⁸. Jis ne tik kartkartėmis dovanodavo lietuviškas ir rusiškas įdomybes, ginklus, daiktus iš gintaro, o kartą Vytauto žmonai – mirusio

⁵⁶ Žr. PR IV (*atiduota spaudai*) išn. 58. PR I, 1989, lentelė Nr. 26a, p. 189; būsimame PR V, dok. 11. Plg. Lenkų sąrašą (taisytiną) „Bellenville“ ir Gelre herbynuose ir Garbės stalo sąrašą pagal W. Paravicini, 2007, p. 361–363.

⁵⁷ Brabanto pavyzdys – W. Paravicini, 2020.

⁵⁸ PR III, 2020, p. 542–553; W. Paravicini, 2007 ir 2008.

⁵⁹ Apie heroldus žr. PR I, 1989, p. 329–332; PR V (*ruošiamas*), dok. 93.

⁶⁰ Žr. PR IV (*atiduota spaudai*), skyrius 4 c (4) su lentele Nr. 177.

⁶¹ Žr. PR IV (*atiduota spaudai*), skyrius 4 e (3).

⁶² Žr. PR III, 2020, p. 553–605.

⁶³ PR III, 2020, p. 555f.

⁶⁴ PR III, 2020, p. 553f. su lentele Nr. 140. „Jis veikė kaip nuolatinis valstybės, o ne dvasinio ordino atstovas“, H. Boockmann, 1989, p. 132.

⁶⁵ PR I, 1989, p. 107f.; PR V (*ruošiamas*), dok. 107. H. Houben, 2008.

⁶⁶ PR III, 2020, p. 596–598.

⁶⁷ PR III, 2020, p. 565–567.

⁶⁸ PR III, 2020, p. 567–572.

didžiojo magistro šuniuką. Ordinas organizuodavo sistemingą kasmetinį sakalų⁶⁹ dovanojimą, taigi gyvūnų, kurie kartu su žirgais ir šunimis sudarė aristokratijos reprezentacinę trejybę. Karaliai, kunigaikščiai, grafai ir ponai, įtakingi patarėjai, taip pat Anglijoje ir Prancūzijoje, subtiliai išrikiuoti pagal svarbą, gaudavo įvairių skaičių daugiau ar mažiau vertingų sakalų, kuriuos didžiojo magistro sakalininkas ir jo padėjėjai gabendavo šimtus mylių. Įrašai apie tai buvo daromi ne tik sąskaitų knygose, bet ir specialiuose metiniuose sąrašuose, kurių nemažai išliko. Gavėjai įteikdavo sakalininkams padėkos raštus, kurie nugulė Ordino archyve. Jei siunta būdavo prasta ar sakalų būdavo mažiau nei įprastai, tai toks Pfalco grafas, pavyzdžiui, galėdavo pasijusti nemaloniai ir pagrasinti apmokestinti munitais *netgi* didžiojo magistro vyną, gabenamą iš Koblenco balijos Reinu į Prūsiją⁷⁰. Nežinau jokio kito kunigaikščio, net Skandinavijos, kuris būtų taip sistemingai puoselėjęs santykius per sakalus.

Vis dėlto didžiausia trauka Europos riterijai buvo institucija, kurią Ordinas, iš visko sprendžiant, XIV a. viduryje jei ne pats išrado, tai bent jau toliau išplėtojo pagal prancūziško Žvaigždės ordino modelį – „Garbės stalas“⁷¹. Šis pavadinimas iškyla tik 1377 m., o visiškai susiformuoti „Garbės stalas“ galėjo tik apie 1380-ųjų pabaigą, su taisyklėmis ir ceremonija, kuri Savoijos dvaro kronikoje užfiksuota tik 1420-ųjų m. pabaigoje. Pasak kronikos, šalia *platesnio* garbės stalo, prie kurio sėdėdavo visi, atvykę savo lėšomis, buvo *siauresnis* stalas, prie kurio sėdėdavo po du kiekvienos dalyvaujančios tautos atstovus. Juos parinkdavo ne didysis magistras, bet dalyvaujantys heroldai (tai paliudyta tik 1416 m., kalbant retrospektyviai apie 1391 m. įvykius)⁷², riteriškos elgsenos ir poelgių žinovai ir registruotojai, kurių buvo galima sutikti įvairiose vietose, kur tik būdavo galima tokius dalykus pamatyti. „Gelre“ buvo vienas iš tokių heroldų ir neabejotinai anoniminis „Bellenville“⁷³. Gali būti, kad „Bellenville“ garbės kalbos ir herbynas yra susiję su „Garbės stalu“⁷⁴. Ceremonijos metu buvo skaitoma jo istorija, o dvylikai pagerbtųjų buvo prisegama segė su užrašu: *Honneur vainc tout* (garbė nugali viską) – tai senovinio *Amor vincit omnia* kurtuazinė-dvasinė variacija⁷⁵. Ordino kronikos mini „Garbės stalą“, kuris buvo rengiamas prieš reizą siaurąja prasme, lygiai kaip tai rašoma ir viename ispaniškame romane. 1413 m. Žiliberas de Lanua aiškiai pažymėjo, kad Karaliaučiuje jis matė „stalą iš žygių į Prūsiją laikų“. Ordinas specialiai skelbdavo apie „Garbės stalą“ ir minėdavo jį savo laiškuose, paskutinį kartą 1411 ir 1413 m. XV a. trečiajame dešimtmetyje, kai prasidėjo kova su husitais, Frankonijos riterija svarstė galimybę skelbti „Garbės stalą“, kad paskatintų diduomenę kovoti su čekų eretikais, tačiau prie to neprieita. Į kovą susirinkusi diduomenė gėdingai nusileido husitams penkiuose kryžiaus žygiuose⁷⁶.

⁶⁹ PR III, 2020, p. 572–596, su lentele Nr. 142.

⁷⁰ PR III, 2020, p. 594f. 1412 m. gruodžio 14 d. didysis magistras dar kartą paprašė atleisti nuo munitų atsižvelgiant į Ordino poreikius, *Regesten d. Erzbischöfe v. Köln XIII/1*, 1995, Nr. 382.

⁷¹ PR I, 1989, p. 316–334 (su visais žinomais tekstais); PR III, 2020, p. 598–605.

⁷² PR I, 1989, p. 320f., Nr. 12; PR III, 2020, p. 605 su išn. 2815.

⁷³ Vergil, ecl. 10, 69. Žr. PR I, 1989, p. 329–332; PR III, 2020, p. 291–401; PR V (*ruošiamas*), dok. 93, ir papildymai būsimajame t. VI.

⁷⁴ Žr. PR III, 2020, p. 363; PR V (*ruošiamas*) dok. 11.

⁷⁵ PR I, 1989, p. 316f. Nr. 2, papildyta PR III, 2020, p. 601. Tekstas – PR V (*ruošiamas*), dok. 28.

⁷⁶ Apie kryžiaus žygius prieš husitus, žr. PR IV (*atiduota spaudai*), skyrius 4 d (2) und 5 c.

Maži žmonės, dideli ponai

Žygeivių tipologija⁷⁷ leidžia daryti prielaidą, kad žmonių, tarnaujančių valdovui, t. y. vykstančių į karo žygius, kaip jie darydavo savo suvereno arba Prancūzijos ar Anglijos karaliaus vardu, motyvai skyrėsi nuo tų, dėl kurių aukštuomenė ir kunigaikščiai ilgiems mėnesiams palikdavo savo šalį, daug išleisdavo, užsiimdavo pramoga, neturinčia ekonominės prasmės, ir žudydavo žmones, apie kuriuos beveik nieko nežinojo, išskyrus tai, kad jie nebuvo krikščionys. Jei „Gelre“ ne tik pažymi, kad Rutgeris Raitzas savo lėšomis vieną kartą buvo Šventojoje Žemėje, tačiau ir 32 kartus (kitų lėšomis) Prūsijoje, tampa aišku, kad riteriai samdiniai žygiuose į Prūsiją taip pat galėjo siekti didesnės garbės nei jų amžininkai, kovoję prieš krikščionis. Tai atitiko visuotinai priimtą teoriją, kurią priėmė ir neraštinga, taigi lotyniškai nemokanti, karių diduomenė. Tačiau gryniausia forma buvo žygis savo lėšomis, nes didikams išlaidavimas visada buvo svarbesnis už pelną ar juo labiau kaupimą. Visgi tai nereiškia, kad nebuvo kruopščiai skaičiuojama ir kad ūkvedžiai nebuvo atidžiai prižiūrimi. Jei Čekijos karalius Jonas apie 1340 m. tris kartus išvyko į Prūsiją, tai dar galima paaiškinti jo pretenzijomis į Lenkijos karūną⁷⁸. Tačiau jei Namiūro grafai vyko į reizą kelis kartus⁷⁹, o Julicho ir Gelderno kunigaikščiai po septynis⁸⁰, kyla klausimas, koks galėjo būti to motyvas? Šie žygiai į Prūsiją turėjo būti kažkas nepaprastai svarbaus socialiniam statusui patvirtinti. Skirtingai nuo didžiųjų piligriminių kelionių į Jeruzalę, Romą ar Santjagą, kuriose galėjo dalyvauti bet kas, žygis į Prūsiją, kaip karinė ekspedicija, buvo savaiame kilmingųjų veikla. Tačiau visų pirma šie žygiai turėjo perteikti jausmą, kad bent kuriam laikui įžengiama į idealų gyvenimo būdą, gyvenamą taip, kaip jį pavyzdingai vaizdavo visa dvaro literatūra ir heroldų pasaulėžiūra⁸¹. Po reizo Ordinas įteikdavo indulgencijas (viena jų minima Jono de Blua kelionių sąskaitose)⁸², o heroldai ir amžininkai šlovindavo žygi. O jei dar Fua grafas ir Bearno ponas Gastonas Febas, grįždamas iš kelionės, drąsiai išlaisvino Mo tvirtovėje prieglobsčio ieškojusias karališkos šeimos prancūzes nuo valstiečių sukilimo Žakerijos, nors iš tikrųjų buvo labiau anglų šalininkas, ko daugiau dar jis galėjo trokšti⁸³. Europos riterija atrado save žygiuose į Prūsiją. Tai, kas ekonominiu požiūriu buvo švaistymas, tapdavo didžiuliu pelnu garbės ekonomikoje. Ši mūsų akimis visiškai beprasmė veikla buvo kritikuojama jau tais laikais, kaip ir dabar⁸⁴. Tačiau pasipiktinimas retai praverčia pažinimui.

Pasaulietinis atminimas

Riteriški darbai, jei norėta juos pridėti prie simbolinio kapitalo, turėjo tapti žinomi, o tai galėjo užtikrinti amžininkai, heroldai ir poetai. Tačiau šie darbai taip pat turėjo išlikti

⁷⁷ Žr. PR III, 2020, p. 481–510.

⁷⁸ Žr. PR III, 2020, p. 511–513.

⁷⁹ Žr. ankstesnę išn. 50.

⁸⁰ PR I, 1989, p. 175, Nr. 2 ir 3.

⁸¹ PR III, 2020, p. 41–289, 291–401.

⁸² PR III, 2020, p. 530–542, čia p. 535, Nr. 8.

⁸³ Žr. ankstesnę išn. 49.

⁸⁴ PR III, 2020, p. 258–266 (Teichner). PR IV (*atiduota spaudai*), skyrius 7 l.

žinomi; todėl Karaliaučiuje ir kitur buvo organizuojamas žygeivių į Prūsiją atminimas. Kilmingasis, kad ir kur jis pasirodydavo ir apsistodavo, viešai pakabindavo savo herbą, nors šis smuklėse niekada ilgai neišlikdavo⁸⁵. Tačiau Karaliaučiuje norėta sukurti atminimą ilgesniam laikui. Visada buvo žinoma, kad katedroje po baltu sienų paviršiumi buvo išlikę herbai. Jų daugybė buvo atidengta, kai XX a. pradžioje ji buvo restauruota. Kai kurios iliustracijos pasirodė spaudoje, buvo sukurtos spalvotos akvarelės, kurios pateko į Paminklų apsaugos archyvą (nemaža dalis jų saugomos Olštynėje); blyškias spalvotas fotojuosteles padarė Himlerio „Ahnenerbe“ („Protėvių paveldas“). Ankstesni tyrinėtojai manė, kad tai Vokiečių ordino riterių herbai, kaip tai buvo žinoma iš Judyčių ir Marienburgo didžiojo magistro rūmų, kol staiga pastebėjau, kad „Gelre“ herbyne esantis herbas sutampa su tuo, kuris buvo ant Karaliaučiaus katedros sienos: šviesiame (auksiniame) lauke tamsus (juodas) liūtas, kurį dengia įstriža (raudona) juosta. Tai akivaizdžiai buvo Roberto de Namiūro herbinis skydas. Jis buvo ne Vokiečių ordino riteris, bet daugkartinis žygeivis į Prūsiją, Karaliaučiaus katedroje pavaizduotas su vėliavnešiu savo kilmingos palydos priešakyje, su visais šarvais ir netgi su šalmo puošmena. Taigi tapo aišku, kuo buvo išpiešta pasauliečiams prieinama Karaliaučiaus katedros bažnyčios dalis – žygeivių į Prūsiją, o ne Ordino riterių herbais. Įvertinus viską, kas išliko akvarelių ir nuotraukų pavidalu, galima suskaičiuoti daugiau kaip šimtą herbų, iš kurių daugelį galima identifikuoti⁸⁶. Tačiau kelionių sąskaitos pateikia dar daugiau. Pinigai buvo leidžiami Karaliaučiaus bažnyčių vitražams, bet visų pirma – ištisų kilmingų žygeivių grupių herbams, kurie buvo kabunami katedroje ant kablių, neišvengiamai virš senesnių sienų piešinių. Taigi būta pakabinamų ir tapytų atminimo ženklų, iš kurių pirmieji buvo nuimami greičiau, tai buvo įprasta ir žinoma iš Šventosios Žemės bažnyčių⁸⁷. Taip pat sužinojome, kad 1369 m. Jonas de Blua išsiaiškino, jog jo pirmosios 1363 m. kelionės į Prūsiją metu paliktą herbo skydą nuplėšė ne kas kitas, o anglai. Nežinojome, kas sukėlė pirmąjį jo konfliktą, dėl kurio jau 1363 m. reikėjo su jais sudaryti taikos sutartį, nes neramumai kilo *prieš* „reizą“, o skydai buvo užsakyti tik *po* jo. Tačiau įgyvendinta kelionė į Prūsiją turėjo būti matoma ir namuose. Dar Karaliaučiuje, kur akivaizdžiai būta įgudusių amatininkų, Jonas de Blua užsakė pagaminti didelę sidabrinę lėkštę, papuoštą visų kilmingų bendražygių herbais. Visgi jam teko konstatuoti, kad nė vienas iš jų nenorėjo prisidėti prie išlaidų, todėl visą sumą turėjo apmokėti pats, o tai vis dėlto buvo teisinga, nes turėtų lėkštę galiausiai naudojo tik jis vienas⁸⁸. Kitokio pobūdžio buvo tai, ką „Gelre“ pavaizdavo savo herbyno viename lape – didysis didžiojo magistro herbas, lydintis vienuolikos mažesnių skydų, kuriuos identifikavus paaiškėja, kad jie liudija apie Briuselio miesto ir Brabanto didikų žygeivių grupę⁸⁹. Ar pavyzdys čia buvo paveikslas, o gal taip pat lėkštė? Mes to nežinojome. Tai vienintelis atminimo objekto iš žygių į Prūsiją įrodymas, kuris mums išliko bent jau „atspindžio“ pavidalu. Visa kita, pavyzdžiui,

⁸⁵ D. Kraack, 1997.

⁸⁶ W. Paravicini, 1990; M. Kassube, 2021. Iš anksčiau minėtų 89 akvarelių Olštyno archyve radau tik 23. Tikiuosi dar kartą išleisti visą ir spalvotą kolekciją. Apie Robertą de Namiūrą žr. W. Paravicini (*atiduota spaudai*).

⁸⁷ PR I, 1989, p. 335–338; D. Kraack, 1997, p. 322 ir p. 391–394 (tekstai); W. Paravicini, 2019.

⁸⁸ PR I, 1989, p. 337f.

⁸⁹ PR III, 2020, p. 370–375; W. Paravicini, 2020.

Karaliaučiaus katedros tapyba, buvo prarasta, galiausiai per Antrąjį pasaulinį karą, kai 1944 m. katedra sudegė ir nuo sienų nukrito tinkas. Anglijoje ir šiaurės Prancūzijoje tebėra išlikę keletas antkapinių įrašų, kuriuose minimi žygiai į Prūsiją⁹⁰. Tai, kas kadaise buvo matoma pačioje Prūsijoje žygeivių kapuose (su dingusiomis bažnytinio atminimo fondacijomis), kaip rodo Anglijos „Herbiniai teismai“, anksti išnyko⁹¹. Ir čia verta prisiminti, kad ši įamžinimo praktika nėra būdinga tik Prūsijai, o buvo plačiai paplitusi universali kilmingųjų reprezentacijos dalis.

Nuo senojo prie naujojo legitimumo

Tačiau kodėl atmintis apie tokią šlovingą instituciją, tuo metu visoje Europoje plačiai žinomą kaip žygiai į Prūsiją, išblėso ir išnyko taip, kad apie ją beveik niekas už Vokiečių ordino tyrinėtojų bendruomenės ribų nebežino? Vienas atsakymas atrodo akivaizdus – Lietuvos didysis kunigaikštis Jogaila 1386 m. priėmė krikštą ir tapo Lenkijos karaliumi Vladislovu, o kartu su juo krikščioniška tapo unija sudariusi Lietuva⁹². Nesant pagonių, baigėsi ir žygiai prieš juos – toks atsakymas pateikiamas visada, tačiau jis teisingas tik iš dalies. Mat vakarinė Lietuvos dalis, beveik besiribojanti su Baltijos jūra, vadinama Žemaitija, aršiai priešinosi christianizacijai, dar XIV a. pabaigoje degino paimtus į nelaisvę žygeivius, nenorėjo apleisti protėvių religijos kaip savarankiškumo garanto⁹³, kol 1417 m. į kraštą asmeniškai atvykę Vladislovas Jogaila ir Vytautas įkūrė pirmąją Medininkų vyskupiją ir pasiuntė į Konstanco susirinkimą žemaičių delegaciją, kuri ten sukėlė didelį susidomėjimą⁹⁴. Tik 1422 m. Ordinas atsisakė pretenzijų į Žemaitiją⁹⁵. Gerus 30 metų jis ir toliau viliojo kovai su žemaičių pagonimis žygeivius, kurie vis dar, nors jau negausiai, atvykdavo, net ir po katastrofiško Ordino pralaimėjimo, Lenkijai ir Lietuvai suvienijus jėgas, Žalgirio mūšyje 1410 m., ir net 1422–1423 m., kai į žygį išsirusė keli kurfiurstai. Prireikė vienos kartos, kol atėjo pabaiga⁹⁶. Bet tada Ordino, kaip kovotojo prieš pagonybę, teisėtumas galutinai išseko. Jį pakeitė vokiečių diduomenės atsakomybė už jo įkūrimą, kuriam grėsmę kėlė Lenkija, ir Ordino, kaip vokiečių diduomenės špitolės ir rezidencijos, savimonė⁹⁷. Siūlymai grįžti į pagoniškąjį frontą buvo priimami nenoriai ir niekada nebuvo vykdomi – Ordinas nebuvo pasirengęs atsisakyti savo valstybės⁹⁸. Tačiau Europos diduomenė jau buvo suradusi naują tikslą – husitus Čekijoje, ir puoselėjo senus – maurus Granadoje ir Seutoje, arabus ir otomanus Artimuosiuose Rytuose. Pasikeitė tik karo teatras, o ideologija liko ta pati⁹⁹. Jaunasis grafas iš Celės (dab. Slovėnija), kurio prosenelis kartu su hercogu Albrechtu III vyko į Prūsiją, 1429–1430 m. vyko į žygį

⁹⁰ PR III, 2020, p. 641–644.

⁹¹ PR I, 1989, p. 119–121; PR III, 2020, p. 403–406.

⁹² Žr. PR IV (*atiduota spaudai*), skyrius 1.

⁹³ Žr. PR IV (*atiduota spaudai*), skyrius 1 d.

⁹⁴ Žr. PR IV (*atiduota spaudai*), skyrius 3 g (1) (c) ir (d).

⁹⁵ Apie Melno taiką, žr. PR IV (*atiduota spaudai*), skyrius 3 i.

⁹⁶ Žr. PR IV (*atiduota spaudai*), Abschnitt 3 j (2) (b).

⁹⁷ Žr. PR IV (*atiduota spaudai*), Abschnitt 4 e.

⁹⁸ Žr. PR IV (*atiduota spaudai*), Abschnitt 4 d.

⁹⁹ Žr. PR IV (*atiduota spaudai*), Abschnitt 5 c, d und e.

prieš Granadą. Kaip kadaise Derbio grafas, aprūpintas milžiniškomis lėšomis, jis grįžo namo apgaubtas šlovės, tačiau vis tiek norėjo aplankyti ir Baltiją – atmintis dar buvo gyva¹⁰⁰.

Tačiau svarbiau už šiuos faktus buvo tai, kad XIX a. Vokiečių ordinas papuolė į vokiečių ir lenkų nacionalizmo gniaužtus, Žalgiris buvo laikomas nacionaliniu triumfu arba nacionaline gėda, o tariama Ordino kova dėl vokiškumo Rytuose – tikraja jo istorija. Šiame naratyve viršnacionaliniai žygiai į Prūsiją neturėjo vietos. Šios žmonių medžioklės, marginalinės, nepatogios, nevokiškos, nenusipelnė ypatingo dėmesio. Gustavas Freytagas savo „Bildern aus der deutschen Vergangenheit“ („Vaizduose iš vokiečių praeities“) juos smerkia ir vis dėlto tiksliai, nors ir nepritardamas, perpasakoja Peterio Zuchenvirto poemą „Apie hercogo Albrechto riterystę“: „Tačiau sąžiningas vokiečių jausmas nebegalėjo būti apgautas šių senųjų kryžiaus žygių karikatūros.“¹⁰¹

Keturioliktas – riteriškas amžius

Taigi žygiai į Prūsiją peržengia jų pačių ir Vokiečių ordino ribas. Jie atskleidžia bendrą to meto Europos diduomenės paveikslą. Prūsija buvo tik viena iš kilmingųjų pasaulio reprezentavimo vietų. Kitos Europos diduomenės susibūrimų vietos atrodė panašiai kaip Karaliaučiaus katedra: Romoje, Jeruzalėje, Betliejuje, ant Sinajaus kalno ir Santjago de Komposteloje, taip pat visur pakeliui – Venecijos Šv. Morkaus katedroje, specialioje Šv. Jono riterių garbės salėje Rodo saloje ir net Otranto smuklėje. Nes ten, kur tik didikas keliaudavo ir sustodavo, visur palikdavo savo herbą, šūkį ir vardą¹⁰². Tačiau tik Prūsijoje diduomenė buvo tarp savųjų, nesusimaišiusi su keliaujančiais neginkluotais miestiečiais ir dvasininkais, kurie taip pat atlikdavo piligrimystę, bet neketino kariauti.

Žygių į Prūsiją tyrinėjimai moko mus pamatyti tai, ko negalime suvokti stebėdami tik diduomenę jos pačios krašte. Tiesa, neįmanoma rašyti diduomenės istorijos be paveldėjimo sutarčių, pardavimų aktų, santuokų sutarčių, fundacijų ir testamentų. Vis dėlto atrodo, kad kilmingiesiems, tiksliau, vyrams, iš tiesų buvo svarbiau tai, apie ką kalbama *tuose* šaltiniuose, pasakojančiuose apie juos iš tolo. Jie gyveno tuo, ką literatūros kūriniai jiems pateikė kaip pavyzdį. Jei pažvelgsime į šią išorinę šaltinių tradiciją, taps aišku, kad ankstyvaisiais metais (bet nebūtinai vien tik jaunystėje), o kartais ir iki pat senatvės¹⁰³ jie keliavo ne tik į dvarus ir turnyrus, į savo valdovų karus, bet ir į tolimas piligrimines keliones, neretai vedančias į kovą prieš pagonis Artimuosiuose Rytuose, Ispanijoje, Portugalijoje ir Šiaurės Afrikoje¹⁰⁴. Tai garbės kalbų pasaulis, kuriame kiekviena detalė yra teisinga, tačiau nepasakoma visa tiesa, nes kalbama tik apie kovą ir keliones, o ne apie šeimą, pareigas ir

¹⁰⁰ Žr. PR IV (atiduota spaudai), prieš išn. 2076, taip pat skyrius 4 c (4).

¹⁰¹ G. Freytag, Bd. 2, ⁵1867 [pirmas leidimas 1859], Nr. 6: „Besiedlung des Ostens“, p. 217–225, citata – p. 217 ir 225.

¹⁰² D. Kraack, 1997. 1580–1581 m. Mišelis de Montenis (Michel de Montaigne), keliaudamas maudytis po Imperiją ir Italiją, pastebėjo, kad visose užėigose ant sienų ir languose pilna kilmingųjų herbų, *Les Allemands sont fort amoureux d'armoiries*; o Pizoje jis pakabino ir savo herbą (ten pat, p. 453).

¹⁰³ PR I, 1989, p. 158–161 su lentele, Nr. 15.

¹⁰⁴ Žr. PR III, 2020, p. 356–363; PR IV (atiduota spaudai), skyrius 5.

pinigus¹⁰⁵. Žygiai į Prūsiją tiesiogine prasme yra periferinis Europos istorijos reiškiny, tačiau kaip ideali observatorija jie mus moko naujai pažvelgti į visą diduomenės pasaulį – pasaulį su savo normomis, kuris stebėtinai priešinosi krikščionių Bažnyčios mokymui, net kai atrodė, kad Bažnyčiai paklūsta¹⁰⁶. Nenuostabu, kad mano darbo pagrindą sudaro daugybės Europos riterijos atstovų biografinės apybraižos. Iš jų matyti, kad garbės kalbose nėra konstruojamos nerealioms biografijoms, ne tik todėl, kad jas galima šen bei ten patikrinti ir įrodyti, kad jos teisingos. Veikiau visiškai iš archyvinių šaltinių rekonstruoti gyvenimai atskleidžia lygiai tokį patį vaizdą, kokį matome literatūros kūriniuose¹⁰⁷.

Atėjo laikas atskleisti Vėlyvųjų viduramžių kilmingųjų mobilumą. Žygių į Prūsiją tyrinėjimas atvėrė mums akis.

Iš vokiečių kalbos vertė
Antanas Petrilionis

Bibliografija

- Boockmann H., 1989 – Boockmann Hartmut, *Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte*, München, 1981 u. ö.
- Elst St. Vander, 2011 – Elst Stefan Vander, „Chivalry, Crusade and Romance on the Baltic Frontier“, in: *Medieval Studies* 73 (2011), S. 287–328.
- Freytag G., 1867 – Freytag Gustav, *Bilder aus der deutschen Vergangenheit*, Bd. 2, Leipzig, 1867 [pirmas leidimas 1859].
- Guard T., 2013 – Guard Timothy, *Chivalry, kingship, and crusade. The English experience in the fourteenth century*, Woodbridge, 2013.
- Houben H., 2008 – Houben Hubert, „Raimondo del Balzo Orsini e l'Ordine Teutonico“, in: *L'Ordine Teutonico tra Mediterraneo e Baltico*, hg. v. dems., Galatina, 2008, S. 195–218.
- Kassube M., 2021. – Kassube Michael, „Ritter auf Reisen. Polnische Adlige und die Preußenfahrten des Deutschen Ordens“, in: *Adel im östlichen Europa. Zwischen lokaler Identität, Region und europäischer Integration*, hg. v. Gisela Droßbach u. Mark Hengerer (DigiOst, 10), Berlin, 2021, S. 55–80.
- Kraack D., 1997 – Kraack Detlev, *Monumentale Zeugnisse der spätmittelalterlichen Adelsreise. Inschriften und Graffiti des 14.–16. Jahrhunderts* (Abh. d. Akad. d. Wiss. in Göttingen, Phil.-hist. Kl., III 224), Göttingen, 1997.
- Leighton G., 2022 – Leighton Gregory, „Crusading and Holy War in the Teutonic Order's Struggle for Žemaitija. Written and Visual Perspectives“, in: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis* 41 (2020), S. 25–52 (internetinė prieiga).
- Lannoy G., hg. v. Lelewel 1844 – *Guillebert de Lannoy et ses voyages en 1413, 1414 et 1421, commentés en français et en polonais par Joachim Lelewel*, Brüssel, 1844.
- Lannoy G., hg. v. Potvin 1878 – Lannoy, Ghillebert de, *Œuvres*, hg. v. Charles Potvin, Löwen, 1878.
- Mickūnaitė G., 2006 – Mickūnaitė Giedrė, „Religious Debate and Visual Compromise interpreting Byzantine Murals in Lithuania and Poland“, in: *Studia Historica Brunensia* 66 (2019), 2, S. 127–158.
- Nowak Z. H., 1995/2011 – Nowak Zenon Hubert, „Die Frage der 'Altersversorgung' im Deutschen Orden in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts“ [1995], in: Ders., *Quellenbeiträge zur Geschichte des Deutschen Ordens in Preußen*, hg. v. Roman Czaja (*Towarzystwo naukowe w Toruniu, Fontes* 105), Thorn, 2011, S. 133–163.

¹⁰⁵ PR III, 2020, p. 359.

¹⁰⁶ Žr. PR III, 2020, p. 21–40.

¹⁰⁷ PR III, 2020, p. 357–359, 406–466.

- Paravicini W., 1990 – Paravicini Werner, „Verlorene Denkmäler europäischer Ritterschaft: Die heraldischen Malereien des 14. Jahrhunderts im Dom zu Königsberg“, in: *Geschichte und Kunst im Ostseeraum (Hamburger Gespräche*, 12), Kiel, 1990, S. 67–167 mit 69 Abb.
- Paravicini W., 1991/2007 – Paravicini Werner, „Das Haus Namur im Ostseeraum“, in: *Mare Balticum. Beiträge zur Geschichte des Ostseeraums in Mittelalter und Neuzeit. Festschrift zum 65. Geburtstag von Erich Hoffmann*, hg. v. Werner Paravicini, Sigmaringen 1991, S. 165–194 und 12 Taf.; erneut in: Ders., *Edelleute und Kaufleute* (s. dort), 2007, S. 49–86.
- Paravicini W., 2007 – Paravicini Werner, *Edelleute und Kaufleute im Norden Europas*, hg. v. Jan Hirschbiegel, Andreas Ranft u. Jörg Wettlaufer, Ostfildern, 2007.
- Paravicini W., 2007 und 2008 – Paravicini Werner, „Von der ritterlichen zur höfischen Kultur: der Deutsche Orden in Preußen“, in: Ders., *Edelleute und Kaufleute* (s. dort) 2007, S. 387–423, und in: *Mittelalterliche Kultur und Literatur im Deutschordensstaat in Preußen. Leben und Nachleben*, hg. v. Jarosław Wenta et al. (*Sacra bella septentrionalia*, 1), Thorn, 2008, S. 15–54.
- Paravicini W., 2008/2012 – Paravicini Werner, *Gaston Fébus en Prusse. Une aventure chevaleresque au XIVe siècle (Conférences annuelles de l'Institut historique allemand*, 14), Ostfildern, 2008; erneut in: Ders., *Noblesse, Studien zum adeligen Leben im spätmittelalterlichen Europa*, hg. v. Ulf Christian Ewert, Andreas Ranft u. Stephan Selzer, Ostfildern, 2012, p. 405–435 ir 608 (priedas).
- Paravicini W., 2019 – Paravicini, Werner, „Vom Hundertjährigen Krieg in Königsberg“, in: *Europa und Memoria. Festschrift für Andreas Sohn zum 60. Geburtstag*, hg. v. Michaela Sohn-Kronthaler u. Jacques Verger, Sankt Ottilien, 2019, S. 373–407.
- Paravicini W., 2020 – Paravicini Werner, „Eine Seite im Wappenbuch ‘Gelre’, Brüsseler Ritterschaft auf Preußenfahrt am Ende des 14. Jahrhunderts“, in: *Deutschordensgeschichte aus internationaler Perspektive. Festschrift für Udo Arnold zum 80. Geburtstag*, hg. v. Roman Czaja u. Hubert Houben (Quellen u. Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens, 85), Weimar, 2020, S. 219–267.
- Paravicini W. (*atiduota spaudai*) – Paravicini Werner, „Eine Begegnung in Brüssel, Bonaccorso Pitti 1381 am brabantischen Hof“, in: *Archiv für Kulturgeschichte (atiduota spaudai)*.
- Paravicini W. (*atiduota spaudai*) – Paravicini Werner, „Robert de Namur, Une famille princière entre France et Angleterre“, in: *Melanges Bertrand Schnerb*, hg. v. Alain Marchandisse et al. (*atiduota spaudai*).
- Paravicini W. (*atiduota spaudai*) – Paravicini Werner, „Mit Jean de Blois unterwegs nach Preußen“, in: *Preußen-Reisen* (s. dort) (*atiduota spaudai*).
- Paravicini W. (*atiduota spaudai*) – Paravicini Werner, „Un passage de la *Chronique du bon duc Loys de Bourbon* relatif au voyage de Prusse“, in: *Bulletin de la Société nationale des Antiquaires de France*, Jahrgang 2017 (*atiduota spaudai*).
- PR – Paravicini Werner, *Die Preußenreisen des europäischen Adels*, Teil 1 (*Beihefte der Francia*, 17/I), Sigmaringen 1989; Teil 2 (*Beihefte der Francia*, 17/II), Sigmaringen 1995; Teil 3: *Adlig leben im 14. Jahrhundert. Weshalb sie führen (Vestigia Prussica*, 2), Göttingen 2020; Teil 4: *Verlust und Dauer. Weshalb sie nicht mehr führen (Vestigia Prussica*, 4), Göttingen (*atiduota spaudai*); Teil 5: *Dokumente (ruošiamas)*; Teil 6: *Nachträge, Index (ruošiamas)*.
- Preußen-Reisen, Von der Deutschordenszeit bis ins 19. Jahrhundert. Jahrestagung der Historischen Kommission für ost- und westpreußischen Landesforschung in der Eutiner Landesbibliothek, 8.–10. September 2022*, hg. v. Jürgen Sarnowsky (*atiduota spaudai*).
- Regesten der Erzbischöfe von Köln XII/1, 1995 – Regesten der Erzbischöfe von Köln, Bd. 12/1, hg. v. Norbert Andernach, Düsseldorf, 1995.
- SRP III, 1866 – *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 3, hg. v. Theodor Hirsch, Max Töppen u. Ernst Strehle, Leipzig, 1866.
- Tinsley D. F., 1991. – Tinsley, David F., „The Romance of History in Peter Suchenwirt’s ‘Herzog Albrechts Ritterschaft’“, in: *Medieval Perspectives* 6 (1991), S. 122–134.
- Vercamer G. (*atiduota spaudai*) – Vercamer, Grischa, „Wahrnehmung der Preußenreisenden in den preußischen und livländischen Chroniken im 14./15. Jahrhundert“, in: *Preußen-Reisen* (s. dort), (*atiduota spaudai*).